

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, Madrid 1919, I, 124-125; Münzîrî, *et-Tekmile*, II, 242-243; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XXII, 13-14; a.mlf., *Tezkiretü'l-huffâz*, IV, 1389-1390; a.mlf., *el-İber*, III, 150; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm: sene 601-610*, s. 291; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzhheb*, Kahire 1911, s. 59-61; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, V, 36-37; Nübâhî, *Târîhu kuğâti'l-Endelüs*, Beyrut 1400/1980, s. 116; Makkarî, *Nefhu't-tîb*, II, 601-603; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz* (Lecne), s. 491; *Keşfü'z-zunûn*, I, 940; Mahlûf, *Şeceretü'n-nûr*, s. 172; İzzâhu'l-meknûn, I, 605; II, 641; *Hediyetü'l-'arîfin*, I, 89; Zirikî, *el-A'lâm*, I, 265; Kehâle, *Mu'cemü'l-mu'ellifin*, II, 197; Abbas b. İbrâhîm, *el-İ'lâm*, II, 117-124; Abdülvehhâb b. Mâsûr, *A'lâmü'l-magribi'l-'Arabî*, Rabat 1406/1986, IV, 21-23.

NURİ TOPALOĞLU

İBN ATÂ

(ابن عطاء)

Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed
b. Sehl b. Atâ' el-Edemî
(ö. 309/922)

İlk devir sûfilerinden,
muhaddis ve müfessir.

Nisbesinden Edemli olduğu anlaşılacak taysa da Irak, Yemen, Bahreyn ve Uman'da Edem adını taşıyan çeşitli yerleşim yerleri bulunduğundan (Yâkût, I, 169) onun bu bölgelerden hangisinde doğduğunu tesbit etmek mümkün değildir. Ancak hayatını Bağdat'ta geçirmiş olmasından hareketle burada doğduğu söylenebilir.

Louis Massignon ve Amir Moezzi gibi araştırmacılar, yaşadığı önemli olaylar ve bazı görüşlerinden yola çıkarak İbn Atâ'nın hayatını üç döneme ayırmışlardır. On çocuğundan dokuzunun eşkiya (muhtemelen Karmatiler) tarafından katledilmesi onun hayatında dönüm noktası olmuş, kurduğu hadis meclisleri bu olaydan sonra yerini tasavvuf meclislerine bırakmıştır. Moezzi'ye göre hayatının birinci dönemindeki görüşleri Hanbelî bakış açısını da dile getiren zühud anlayışına, ikinci dönemdeki görüşleri daha çok Sünnî tasavvuf anlayışına uygun düşmektedir; üçüncü safha ise kendisinden birtakım şâhiy-yelerin zuhur ettiği son dönemdir.

İbn Atâ, Hallâc-ı Mansûr'un en sadık dostlarından biri olup onun idamına karşı çıkmış ve Hallâc gibi kendisi de zındıklıkla suçlanmıştır. Hallâc'ın idamından kısa bir süre önce onun görüşlerini savunduğu için Vezir Hâmid b. Abbas'ın huzuruna çıkarılan İbn Atâ, ağır hakaretlere uğramasına rağmen yine de doğru bildiğinden vazgeçmeyip vezire bu gibi işlerle uğraşmamasını, halka yaptığı zulümlerin ve haksız yere gasbettiği malların hesa-

bını düşünerek tövbe etmesini söylemiş, bunun üzerine işkence edilerek öldürülmüştür (309/922). Hallâc'ın hapiste iken kaleme aldığı, düşünce dünyasını ortaya koyması açısından önemli bir eser olan *Kitâbü't-Ṭavâsîn*'i gizlice dışarı çıkarıp günümüze ulaşmasını sağlayan İbn Atâ olmuştur. Hallâc'ın ona hapiste iken yazdığı iki mektup da günümüze ulaşmıştır (*Aḥbârü'l-Hallâc*, s. 118-120).

Hanbelî mezhebine mensup, hadis, tefsir ve beyân ilmine vâkıf, fasih konuşan bir zat olduğu kaydedilen İbn Atâ, Yûsuf b. Mûsâ el-Kattân ve Fazl b. Ziyâd'dan hadis almış, kendisinden de Muhammed b. Ali b. Hubeys en-Nâkîd rivayette bulunmuştur. İbrâhîm Mâristânî ve Cüneyd-i Bağdâdî gibi meşhur sûfilerin sohbetine katılan İbn Atâ, fenâ ve bekâ nazariyesinin kurucusu Ebû Saîd el-Harrâz'ın hayranlık duyduğu sûfilerdendir. Onun tasavvuf anlayışında uzletten çok celvet hâkimdir. İnzivâyâ çekilmek isteyen bir kimseye, daha sonra Nakşibendiyye tarikatında önemli bir ilke olarak benimsenen "zâhirdede halk ile, bâtında Hak ile" olmayı tavsiye etmiştir. Ona göre sûfiler tasavvufî bilgileri açıkça söylememeli, rumuzlarla ifade etmelidir. Zira bu bilgilerin ehil olmayanlara verilmesi yanlış anlaşılmasına veya yanlış anlatılmasına sebep olmaktadır. İbn Atâ ilmi dört kısma ayırarak bunları mârifet, ibadet, kulluk ve hizmet ilimleri şeklinde sıralar. En büyük gaflet Allah'tan, O'nun emirlerinden ve tecellilerinden habersiz olmak, en üstün itaat ise devamlı Allah'ı düşündürmektir. Kalbin mârifet nuruyla nurlanması Resûlullah'a her yönüyle uymakla olur. Mümin olmanın yolu da ona uymaktan geçer. Onun yolunu takip etmekten daha şerefli bir makam yoktur. Allah'ı tanımak için akıl yeterli değildir; akıl sadece kulluğun nasıl yapılacağını gösteren bir alettir. İnsanın mânevî hayatı için tehlikeli sayılan dünya onu âhiret kurtuluşu için yararlı amellerden alıkoyar. Buna göre her insanın dünyası farklı olabilir; kiminin dünyası saray ve mesken, kimininki ticaret, kimininki güç, şöhret ve hükümlerlik, kimininki ilim ve onunla iftihar etme, kimininki sohbet meclisi, kimininki de nefis ve nefsanî arzulardır.

İbn Atâ, ibadete düşkünlüğüyle tanındığı halde kişiye gurur verip kendine güvenmesine yol açan ibadetin onun için bir şer, pişmanlık ve tövbe yoluna sevkeden günahın da bir hayır olabileceği uyarısında bulunur. Ona göre takvânın zâhiri hak ve hukuku gözetmek, bâtını da ihlâs ve niyettir. Çokça namaz kılp oruç tutmak,

mucâhede ve muhasebeye bulunmak, bol bol mal harcayarak hayır yapmak insanın derecesini yükseltmeyebilir; yüksek derecelere ulaşanlar her şeyden önce güzel huylarıyla temayüz edenlerdir. Nitekim Hz. Peygamber Kur'an'da bu özelliğiyle övülerek hakkında, "Şüphe yok ki sen yüksek bir ahlâk üzeresin" (el-Kalem 68/4) buyurulmuştur. İbn Atâ hakkında ki bazı rivayetler onun vaktinin çoğunu Kur'an hatmetmekle geçirdiğini göstermektedir. Daha sonraki dönemlerinde Kur'an'ı mânasına nüfuz ederek okumaya çalıştığı, senelerce devam ettiği halde bu çalışmasını bitiremediği nakledilir.

İbn Atâ'nın âyetlerin tefsirine dair görüşleri, İsrâî tefsirlerle tasavvufî eserlerin temel kaynaklarından olan Sülemî'nin *Ḥaḳâ'iku't-tefsir*'inde geniş biçimde yer almıştır. Sülemî'nin tefsirinde dağınık halde bulunan bu görüşler Paul Nwyia tarafından derlenmiş ve *Nuşûş şûfiyye ğayru menşûre* adlı eser içinde yayımlanmıştır (Beyrut 1986, s. 35-182). Burada İbn Atâ'nın Felak ve Nâs sûreleri dışındaki sûrelerin bazı âyetleri hakkında açıklamaları bulunmaktadır. Ebû Bekir Muhammed el-Kelâbâzî, İbn Atâ'nın fenâ derecesine ulaşan kimselerin bekâ vasıflarına tekrar dönüp dönmeyeceğini dair *Kitâbü 'Avdeti's-şifât ve bed'ihâ* adlı bir eser kaleme aldığı söyler. Kaynaklarda İbn Atâ'ya bazı şiirler de nisbet edilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Atâ, *Tefsir (Nuşûş şûfiyye ğayru menşûre* içinde, nşr. P. Nwyia), Beyrut 1986, s. 35-182; Serrâc, *el-Lüma'*, s. 281, 500; Kelâbâzî, *et-Ta'aruf* (Nevâvî), s. 79, 107, 126, 152, 164; Sülemî, *Ṭabakât*, s. 265-272; Ebû Nuaym, *Hilye*, X, 302-305; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, V, 26-30; Kuşeyrî, *er-Risâle*, I, 135; Hücvîrî, *Keşfü'l-maḥcûb*, s. 156-157; Herevî, *Ṭabakât*, s. 294-300; İbnü'l-Cevzî, *Şifâtü's-şafıe*, II, 444-446; a.mlf., *el-Muntazam*, VI, 160; a.mlf., *Telbisü İblîs*, s. 171; Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ* (nşr. R. A. Nicholson), Leiden 1907, II, 67-75; Baklî, *Şerḥü'l-Şaḥiyyât*, s. 32, 38-39, 218-223; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, I, 169; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XIV, 255-256; a.mlf., *el-İber*, I, 458; Safedî, *el-Vâfi*, VIII, 24-25; Yâfîî, *Mir'âtü'l-cenân*, II, 261; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 138-139, 144; İbnü'l-Mülakkîn, *Ṭabakâtü'l-evliyâ*, s. 59-61; Câmî, *Nefehât*, s. 141-142; Şarânî, *et-Ṭabakât*, I, 81-83; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, IV, 46-48; *Aḥbârü'l-Hallâc* (ed. L. Massignon - P. Trauz), Paris 1957, s. 118-120; P. Nwyia, *Exegésé coranique et langage mystique*, Beyrut 1970, tür.yer.; Yaşar Nuri Öztürk, *Hak ve Aşk Şehidi Hallâc-ı Mansûr ve Eseri*, İstanbul 1996, s. 287, 406-407; Amir Moezzi, "İbn 'Atâ el-Adamî, esquisse d'une biographie historique", *St.I*, LXIII (1986), s. 63-127; Mînâ Häfzî, "İbn 'Atâ", *DMBİ*, IV, 302-307; Süleyman Ateş, "Ḥaḳâiku't-tefsir", *DİA*, XV, 163-165; Süleyman Uludağ, "Hallâc-ı Mansûr", a.e., XV, 380.

REŞAT ÖNGÖREN